

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«КОРЕКЦІЯ ФУНКЦІЇ РІВНОВАГИ У
ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-
РУХОВОГО АПАРАТУ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M23z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Цуркан Людмила Іванівна

Керівниця: ***Опалюк Т.Л.,***
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету спеціальної
освіти, психології і соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЇ РІВНОВАГИ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ.....	11
1.1. Досвід моніторингу функції рівноваги у людини	11
1.2. Особливості розвитку та корекції функції рівноваги у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату	20
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕКЦІЇ ФУНКЦІЇ РІВНОВАГИ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ЗАСОБАМИ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	30
2.1. Особливості рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарат.....	30
2.2. Класифікація порушень рівноваги.....	37
2.3.Корекційна стратегія і тактика подолання порушень рівноваги.....	40
2.4. Показники стану рівноваги.....	57
Висновки до другого розділу.....	21
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АФВ – адаптивне фізичне виховання

БЗЗ – біологічний зворотній зв'язок

ДР – динамічна рівновага

ДС – динамічна стійкість

ЗМР – затримка моторного розвитку

ЗПМР – затримка психомоторного розвитку

ІКТ – інформаційно-комп'ютерні технології

КФВ – корекційне фізичне виховання

ЛФК – лікувальна фізична культура

МСН – мінімальна спинальна недостатність

МЦД – мінімальна церебральна дисфункція

ОМЗ – обмежені можливості здоров'я

ОРА – опорно-руховий апарат

ОРР – основний руховий режим

ПК – прикладна кінезіологія

ПС – постуральна система

ПСА – постуральна система апломбу

ПУНС – перинатальне ураження нервової системи

ПЕП – перинатальна енцефалопатія

РА – рухова активність

РФС – рухова функціональна система

СР – статична рівновага

СПД – синдром постурального дефіциту

ФР – функція рівноваги

ЦНС – центральна нервова система

ЦВ – центр ваги

ЦТ – центр тиску

ЯФР – якість функції рівноваги

ВСТУП

Сучасне реформування загальної освітньої системи в Україні з орієнтацією на кращі європейські та світові моделі передбачає значне оновлення основних складових цієї системи на всіх її рівнях, починаючи з дошкільної освіти. Саме дошкільний вік в педагогіці є найбільш важливий як в плані формування особистості дитини, так і за ефективністю корекції різних відхилень в її психофізичному розвитку. Вже давно доведено, що чим раніше розпочато розвивальну та коригуючу роботу, тим значнішими будуть кінцеві результати цього процесу. З огляду на це реформування дошкільної ланки освіти є дуже актуальною і значущою проблемою сучасної педагогічної науки.

Особливої уваги потребують діти раннього та дошкільного віку з обмеженими можливостями здоров'я.

Загальними питаннями фізичного розвитку дітей дошкільного віку в Україні присвятили свої праці: Т. Д. Азаренко, О. П. Аксьонова, О. Л. Богініч, Г. В. Беленька, Е. С. Вільчковський, Н. Ф. Денисенко, М. М. Єфименко, Т. Ю. Круцевич, О. І. Курок, М. А. Машовець, О. В. Низьковська та ін. Ними досліджувались питання удосконалення організації фізкультурно-оздоровчого процесу у розвивальних закладах дошкільної освіти.

Дослідженню можливостей корекції рухових порушень у дітей з різними нозологіями присвятили свої праці відомі дослідники, такі як: Б. В. Сермеєв, Б. Г. Шеремет, Н. А. Остапенко, Ю. В. Павлов, С. Б. Раку, В. В. Бобошко, М. О. Фідірко, О. В. Начинова, Б. Ф. Долинський та ін.

Пошуку шляхів підвищення ефективності корекційно спрямованого фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату присвятили свої дослідження В. В. Бєседа, О. П. Глоба, М. А. Гросс, Ю. А. Гросс, Н. Ф. Денисенко, М. М. Єфименко, О. В. Козирєва, М. Д. Мога, А. Г. Смолянинов, О. А. Холодов та ін.

Проте недостатніми виявилися педагогічні дослідження щодо розвитку та корекції функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату. В Україні частково цих питань стосовно дітей з дитячим

церебральним паралічем та різними церебральними та спінальними парезами в своїх дослідженнях приділили увагу В. В. Бєсєда, М. М. Єфименко, В. І. Козявкін, О. О. Качмар, І. В. Аблікова, Б. О. Качмар, О. А. Холодов та ін.

Отже, сьогодні на межі педагогічної та медичної науки немає єдиного концептуального підходу щодо універсальної методики покращення функції рівноваги у дітей дошкільного віку з руховими порушеннями засобами адаптивного фізичного виховання.

Мета дослідження полягає у розробці методики корекції постуральних механізмів функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасний стан наукових досліджень проблем розвитку функції рівноваги у дітей і визначити теоретико-педагогічні основи її корекції у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату.

2. З'ясувати особливості функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату у порівнянні зі здоровими однолітками.

3. Розробити методику розвитку функції рівноваги у зазначеного контингенту дітей засобами адаптивного фізичного виховання у вигляді комплексу форм, варіантів їх застосування, засобів, методів, методичних прийомів та необхідного предметно-просторового середовища.

4. Експериментально перевірити ефективність розробленої методики корекції функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах формувального педагогічного експерименту.

Об'єкт дослідження – адаптивне фізичне виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Предмет дослідження – інноваційна методика корекції функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату засобами адаптивного фізичного виховання.

Методи дослідження: - *теоретичні*: метод аналізу та систематизації

наявної інформації щодо проблем розвитку функції рівноваги у осіб з порушеннями опорно-рухового апарату;

- *емпіричні*: обстеження фізичного розвитку дітей (*спостереження, порівняння*); тестування їхньої рухової підготовленості (*вимірювання*) (стабілографія – метод дослідження функції рівноваги на спеціальній стабілографічній платформі «Стабілан-01»); *констатувальний педагогічний експеримент* – для виявлення особливостей функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату у порівнянні з їхніми здоровими однолітками; *формувальний педагогічний експеримент* – для перевірки ступеня ефективності запропонованої авторської методики розвитку та корекції функції рівноваги у дітей зазначеної категорії;

- *статистичні*: загальноприйняті математичні методи обробки отриманих даних – для обробки кількісних результатів констатувального та формувального експериментів і обґрунтування їх достовірності.

Елементи наукової новизни. Вперше обґрунтовано науково-педагогічні основи та інноваційну методику корекції функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату засобами адаптивного фізичного виховання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблена інноваційна комплексна методика педагогічного діагностування особливостей стану функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату дає можливість на практиці проводити більш об'єктивні дослідження цієї функції і загального стану фізичного розвитку дітей в цілому.

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю - Особливості функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Вип. 39. [Електронний ресурс]. Кам'янець-

Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2024. С. 172-178 у співавторстві з науковим керівником.

База дослідження. Великокучурівський заклад дошкільної освіти "Казка", Великокучурівської сільської ради, Чернівецького району Чернівецької області; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №30 «Дивосвіт»; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №32 «Світоч»; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №34 «Суцвіття»; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами №17 «Паросток» м. Чернівці.

Структура та обсяг. Дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (63 найменування. Повний обсяг роботи становить 67 сторінок, із них основного тексту – 60.

ВИСНОВКИ

У дослідженні зроблено відповідне теоретико-педагогічне обґрунтування та методичне розв'язання актуальної проблеми розробки і реалізації методики розвитку та корекції функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, що дало змогу сформулювати такі **висновки**:

1. З'ясовано ступінь вивчення комплексу проблем недорозвинення та викривлення функції рівноваги у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та її корекції засобами фізичного виховання. Підвищення ефективності корекції функції рівноваги у дітей вказаного контингенту вбачаємо у поєднанні можливостей медичної (клінічної) діагностики та реабілітації засобами комп'ютерних стабілографічних систем зворотнього зв'язку з ігровим педагогічним тестуванням та подальшою корекцією функції рівноваги засобами адаптивного фізичного виховання на основі театралізації рухово-ігрової діяльності. Обґрунтовано теоретико-педагогічні основи корекції функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату засобами адаптивного фізичного виховання, що дозволяє виділити основні її принципи: дуальний принцип (поєднання дисфункції тоничної активності і нестачі контролю пасторальних коливань; рух і фазичне скорочення м'язів з одного боку, поза і тоничне скорочення – з іншого; тактика стегна і тактика стопи; тонкі рухи і значні рухи; стійкість та інтеграція; зовнішні та внутрішні входи постуральної системи апломбу; детермінізм і трансформація; статична і динамічна моделі; верхній малий тип і нижній великий тип постурального контролю, принцип системності, принцип автономності, принцип інтеграції, синергетичний принцип, філогенетичний принцип, принцип адекватних збурень, принцип раннього початку.

2. За підсумками констатувального експерименту було з'ясовано особливості функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату у порівнянні зі здоровими

однолітками. Результати проведення проб Ромберга-1(2 і 3) виявили, що у відповідно 56,2% – 69,4% – 75% дітей з порушеннями ОРА вже на цій стадії дослідження виявилися проблеми із збереженням стійкого положення тіла на опорі. У здорових однолітків лише 18,9% – 24,3% – 32,5% дітей показали наявні проблеми з рівновагою. За результатами ігрових педагогічних тестів М. М. Єфименка («Журавлик-1», «Журавлик-2», «Нумо, розвернись!»), також було виявлено погіршення показників функції рівноваги у дітей з порушенням опорно-рухового апарату по відношенню до здорових однолітків (відповідно у 47% – 54,3% – 44,2% проти 28,1% – 35,8 % – 18,4%).

У тесті «Сліпа ходьба» лише 8,6% дітей з порушеннями ОРА виконали це завдання результативно і збили кеглю у необхідній точці маршруту. Діти з порушеннями ОРА рідко демонстрували прямолінійну траєкторію пересування – лише у 21,3% випадків, у той час коли їхні здорові однолітки показували прямолінійність руху у 48,5% спроб.

За допомогою тесту «По стежинці, по доріжці» було з'ясовано, що діти з порушеннями ОРА в середньому виконували це завдання на 2 – 5 секунд довше. Лише 14,6% з них пройшли по мотузці, жодного разу не сходячи з неї. Серед їхніх здорових однолітків таких спроб було зафіксовано у 38,7% випадків. Діти з порушеннями ОРА у 45,5% спроб продемонстрували схід з мотузки в середньому 3 – 7 разів, в той час коли лише у 16,1% здорових дітей було зафіксовано подібні ознаки нестійкості. Під час виконання тесту діти з порушеннями ОРА демонстрували такі негативні емоційні та моторні реакції як невпевненість у рухах по мотузці (48,4%), загальну психосоматичну напруженість (67,7%), неприродну повільність пересування (53,2%), варіативність амплітуди кроків (36,4%), та їхню аритмічність (43,0%).

3. Розроблено методику розвитку і корекції функції рівноваги у зазначеного контингенту дітей засобами адаптивного фізичного виховання, в основі якої лежить алгоритм послідовного стимулювання в заданій онтогенетичній послідовності усіх п'яти каналів постуральної системи апломбу (вестибулярного – зорового – проприоцептивного – подарного –

окуломоторного) та їхніх координаційних взаємодій: у вигляді комплексу форм, варіантів їх застосування, засобів, методів, методичних прийомів та необхідного предметно-просторового середовища.

4. Проведений у 2023 – 2024 рр. формувальний педагогічний експеримент передбачав втілення в роботу відповідних закладів дошкільної освіти та індивідуальну практику авторської методики розвитку та корекції функції рівноваги у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату. За його підсумками у дітей експериментальних груп майже за всіма показниками було зафіксовано об'єктивне підвищення результатів, яке було підтверджено засобами математичної статистики ($P < 0,01 - 0,05$). У дітей із контрольних груп також мало місце поліпшення підсумкових результатів, але його об'єктивність не була підтверджена статистично ($P > 0,05$).

Виконане дослідження не вирішує усіх проблем, що існують в розвитку та корекції функції рівноваги у дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату засобами адаптивного фізичного виховання. Необхідні додаткові дослідження різних аспектів локальних викривлень координаційних взаємодій між усіма зовнішніми та внутрішніми каналами постуральної системи апломбу з виділенням найбільш вразливих координаційних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи / Упоряд. : С. Максименко. К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос-СВС. 2003. 111с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 №33. Київ. 37 с.
3. Берсенєв В. А. Важке дитинство нервової системи. Київ : АБЕРС. 2002. 272 с.
4. Бистрова Ю. О. Забезпечення наступності в процесі професійно-трудової соціалізації осіб з вадами інтелектуального розвитку : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 332 с.
5. Бондар В. І., Рейда К. В. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів : навчальний посібник. Київ : «МП Леся», 2010. 168 с.
6. Городецька І. А. Корекція рухів у дітей з ДЦП засобами пальчикової і дихальної гімнастики в умовах гірського і морського клімату. *Наука і освіта*. 2004. №2. С. 11–114.
7. Денисенко Н. Ф. Розвивально-реабілітаційне середовище в дитсадку. *Дошкільне виховання*. 2005. № 6. С.13–15.
8. Долинна О. В. Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі. *Дошкільне виховання*. 2010. № 10. С. 7–15.
9. Долинна О. В., Низьковська О. В. Праця – ефективний засіб формування предметно-практичної компетенції дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. № 12. 2012. С. 16–27.
10. Єфименко М. М. Корекція кистьових функцій у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*: вип. 7, у 2 т./ за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори- 2006. 2016. Т.1. С. 122 – 133.
11. Єфименко М. М. Основи корекційно спрямованого фізичного

виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату : Дис. ... докт. пед. наук. Спеціальність 13.00.03. «Корекційна педагогіка». Київ. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014. 441 с.

12. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. До проблеми реформування галузі освіти дітей з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2020. Вип. 16. С. 143–159.

13. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. Компетентнісний підхід як теоретико-методологічна основа розбудови освіти дітей з особливими потребами. *Практична психологія в інклюзивному середовищі*. Переяслав-Хмельницький : Видавець Я. М. Домбровська. 2019. С. 17–22.

14. Засенко В. В. Спеціальна освіта: кроки до змін. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 1. С. 7–12.

15. Ілляшенко Т. Д., Обухівська А. Г. Як навчати дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Київ : Ніка-Центр. 2003. 136 с.

16. Кантаржи В. К. Класифікація координаційних кистьових функцій в контексті предметно-практичної діяльності старших дошкільників. *Науковий вісник*. 2022. №1. С. 68–73

17. Кантаржи В. К. Класифікація силових кистьових функцій в предметно-практичній діяльності дошкільників. *Науковий часопис*. 2022. №86. С. 94–98

18. Качмар О. О., Козявкін В. І., Волошин Т. Б., Вітик Х. О., Калинович Н. Р. Система класифікації функції руки в дітей з церебральним паралічем. Українська версія. *Журнал неврології імені М. Б. Маньковського*. 2016. Том 4. № 2. С. 31–34.

19. Колупаєва А. А. Інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади як проблема освітнього реформування. *Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України: у 5 томах. Том 3 : Психологія, вікова фізіологія, дефектологія*. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 326–334.

20. Кукса Н. В. Корекція рухових порушень верхніх кінцівок у дітей зі

спастичними формами церебрального паралічу. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Вип. 55. Том 2. Чернігів, 2008. С. 294–298.*

21. Кукса Н. В. Основні принципи корекційно-педагогічної роботи з розвитку функцій рук у дітей зі спастичними формами церебрального паралічу. *Збірник наукових праць К.-Подільського державного педагогічного університету імені І. Огієнка / за редак. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. К.-Подільський, 2007. Вип. VII. Серія соціально-педагогічна. С. 183–186.*

22. Кукса Н. В. Особливості розвитку рухової функції рук в онтогенезі й у дітей з церебральним паралічем. Педагогіка, психологія та медико-педагогічні проблеми фізичного виховання і спорту : [наукова монографія за редакцією С. Єрмакова]. Харків : ХХП, 2007. №10. С. 83–86.

23. Кукса Н. В. Розвиток моторики кистей і пальців рук у дітей, хворих на церебральний параліч. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. праць. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. 2007. №1-2. С. 225–230.

24. Кукса Н. В. Розвиток функціональних можливостей рук у дітей 5 – 10 років зі спастичними формами церебрального паралічу. Дис... канд.. пед. наук. Спеціальність 13.00.03. Корекційна педагогіка. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2009. 253 с.

25. Лапін А. В. До питання формування загальнотрудових умінь у дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Київ : Нац. акад. пед. наук України. 2010. Вип. 1. С. 183–188.

26. Літіченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений*. Херсон : Гельветика. № 3.2. 2017. С. 58–61.

27. Ляхова І. М. Теоретико-методичні основи корекції рухової сфери дітей зі зниженим слухом засобами фізичного виховання [Текст] : дис... д-ра

пед. наук: 13.00.03 / Ляхова Інна Миколаївна ; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». Запоріжжя, 2006. 492 с.

28. Ляхова І. М., Олійник М. О. Теорія і методика фізичного виховання. Курс лекцій. / Навчальний посібник для студентів І курсу, які навчаються у ЗВО МОЗ України за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» галузі знань «Фізична терапія, ерготерапія». Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. 109 с.

29. Максименко Д. С. Різнокольорове дитинство: ігротерапія, казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія. Практична психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 192 с.

30. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 80 с.

31. Мерсіянова Г. М. Індивідуальний підхід у процесі трудового навчання розумово відсталих учнів. *Дефектологія*. 2007. № 2. С. 22–26.

32. Мога М. Д. Корекція моторної сфери дітей раннього віку зі спастичним синдромом. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 444 с.

33. Одинак Г. А. Технологія використання засобів фізичної культури в руховій діяльності дітей з церебральним паралічем. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І. 2007. 96 с.

34. Програма розвитку дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату. Під наук. ред. Шевцова А. Г. Київ, 2012. 232 с.

35. Родненко М. Є. Корекція базових психічних функцій пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку із церебральним паралічем засобами Монтессорі-терапії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. Вип. 7. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. Т. 2. С. 293–309.

36. Роменська Т. Г. Особливості формування соціально-побутових навичок у дошкільників з типовим розвитком та з дитячим церебральним паралічем. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного*

університету імені В. Гнатюка. Серія «Педагогіка». 2016. №3. С. 175–182.

37. Синьов В. М. До побудови загальної теорії корекційної педагогіки: визначення предмета науки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія. Київ, 2004. №1. С. 3–22.

38. Смольникова Г. П. Розвиваймо у малят сенсорику та дрібну моторику. *Дошкільне виховання*. Київ : Світлич. 2010. № 9. С. 82–84.

39. Соколовська О. С. Виховання працьовитості дітей старшого дошкільного віку в процесі підготовки до навчання в школі. *Herald of Zaporizhzhia National University. Pedagogical Sciences*. No. 1 (34). 2020. С. 311–317.

40. Творча гра в процесі соціально-педагогічної реабілітації дітей з вадами психофізичного розвитку. Укл. М. І. Тютюнник. Чернівці : Рута. 2002. 32 с.

41. Тименко В. П. Теоретичні і методичні основи формування конструктивних умінь в учнів початкових класів : Автореф. дис. ... докт. пед. наук. Спеціальність 13.00.02. Теорія та методика трудового навчання. Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2010. 40 с.

42. Трикоз С. В. Сенсорне виховання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю : програмно-методичний комплекс. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України; Національна Асамблея інвалідів України, 2013. 112 с.

43. Ханзерук Л. О. Сучасні підходи до психолого-педагогічної корекції розвитку дітей із ДЦП. *Збірник наукових праць К.-Подільського державного педагогічного університету* / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець- Подільський, 2007. Вип. VII. Серія соціально-педагогічна. С. 327–330.

44. Хлистова Г. О. Інтегроване заняття з елементами LEGO-конструювання для дітей із ЗПР. *Логопед*. 2019. № 2 (98). С. 39–41.

45. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ :

Педагогічна думка, 2000. 286 с.

46. Христова Т. Є. Тестування рухових здібностей школярів. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Фізична культура». Мелітополь : ФОП Силаєва О. В.. 2017. 48 с.

47. Чеботарьова О. В. Методичні основи трудового навчання розумово відсталих школярів із дитячим церебральним паралічем. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2016. № 2. С. 34–43.

48. Чеботарьова О. В. Професійно-трудове орієнтування учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення*. Київ : Наша друкарня. 2018. С. 163–165.

49. Чеботарьова О. В. Теорія і методика трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Дис. ...докт. пед. наук. Спеціальність 13.00.03. Спеціальна педагогіка. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. Київ. 2021. 409 с.

50. Шеремет М. К. Проблеми освітньої інтеграції дітей із психофізичними порушеннями. *Збірник наукових праць Кам'янець-подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна*. / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2016.

51. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ : Леся, 2009. 483 с.

52. Шевцов А. Г., Романенко О. В., Ханзерук Л. О., Чеботарьова О. В. Діти із порушенням опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації. Київ : Слово, 2013. 112 с.

53. Ящук С. М. Формування основ технологічної культури учнів під час проектування і виготовлення об'єктів праці. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. УДПУ. Київ : Міленіум, 2005. С. 49–56.

54. Adair, B., Ullenhag, A., Keen, D., Granlund, M. & Imms, C. The effect of interventions aimed at improving participation outcomes for children with

disabilities: a systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*. V. 57 (12). 2015. P. 1093-1104.

55. Antonini, T. N., Raj, S. P., Oberjohn, K. S., Cassedy, A., Makoroff, K. L., Fouladi, M. et al. A pilot randomized trial of an online parenting skills program for pediatric traumatic brain injury: improvements in parenting and child behavior. *Behavior Therapy*. V. 45 (4). 2014. P. 455–468.

56. Auld, M. L., Russo, R., Moseley, G. L. & Johnston, L. M. Determination of interventions for upper extremity tactile impairment in children with cerebral palsy : a systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*. V. 56. (9). 2014. P. 815–832.

57. Bellows, L., Silvernail, S., Caldwell, L., Bryant, A., Kennedy, C., Davies, P. et al. Parental perception on the efficacy of a physical activity program for preschoolers. *Journal of Community Health*. V. 36 (2). 2011. P. 231–237.

58. Chebotarova O. Scientific and methodological bases implementation of technological education of students with complex disorders. *Deutsche international. Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft*. 2021. №6, Vol. 3. P.12-16.

59. Chebotarova O. Methodical system of labor training for pupils with musculoskeletal and intellectual disabilities. *KELM (knowledge, education, law, management)*. 2020. №7 (35), vol. 2. p. 32–37.

60. Efimenko N. N. et al. The correction of hand subject-practical activity of preschoolers / N. N. Efimenko, M. O. Suprun, V. V. Biesieda, V. K. Kantarzhi. *International Journal of Early Childhood Special Education*. V. 14,(6) 2022: P. 2397–2407.

61. Felfe, C., R. Lalive, N. Nollenberger, and N. Rodriguez-Planas. “Can’t Buy Mommy’s Love? Universal Childcare and Children’s Long-Term Cognitive Development.” *Journal of Population Economics*. V. 28(3). 2015. P. 393–422.

62. Fessler P., Schneebaum A. The educational and labor market returns to preschool attendance in Austria. *Applied Economics*. V. 51(3). 2019. P. 3531–3550.

63. Yakovenko V. V. Labor education of preschool children : retrospective analysis. *Innovative Solutions In Modern Science*. V. 6 (33) : 2019.